Autors
Manel Guàrdia i
Josep Maria
Garcia-Fuentes

—

MONTJUÏC: ESCENARI DE LA MEMÒRIA

—

MONTJUÏC: ESCENARIO DE LA MEMORIA

MANEL GUÀRDIA

—

MONTJUÏC: A STAGE-SET FOR MEMORY

Sovint, l'obsessió preservadora oblida que allò que anomenem patrimoni no és una cosa estàtica, petrificada, que cal preservar de qualsevol alteració, sinó el resultat, canviant i dinàmic, d'un intricat i complex procés de negociació i de disputa entre tots aquells agents socials que aspiren a capitalitzar-ne els valors i el significat. Un procés que ha estat estretament relacionat amb les construccions i reconstruccions de la història associades a la definició dels nacionalismes moderns; o, en altres paraules, amb el que Hobsbawm ha denominat, potser massa gràficament, com a "invenció de la tradició". Procés que, en el cas català, adquireix inevitablement perfils problemàtics.

Els espais de Montjuïc i de la Ciutadella, heretats de les grans infraestructures militars que van controlar i reprimir Barcelona, han estat escenaris privilegiats de l'embullat procés de construcció i reconstrucció de la memòria col·lectiva a Catalunya pel fet d'esdevenir les grans reserves destinades a omplir els dèficits de monumentalitat que Cerdà havia desestimat.

A menudo, la obsesión preservadora olvida que lo que denominamos patrimonio no es algo estático, petrificado, que hay que preservar de cualquier alteración, sino el resultado, cambiante y dinámico, de un intrincado y complejo proceso de negociación y de disputa entre todos aquellos agentes sociales que aspiran a capitalizar sus valores y significado. Un proceso que ha sido estrechamente relacionado con las construcciones y reconstrucciones de la historia asociadas a la definición de los nacionalismos modernos; o, en otras palabras, con lo que Hobsbawm ha denominado, quizá demasiado gráficamente, como "invención de la tradición". Proceso que, en el caso catalán, adquiere inevitablemente perfiles problemáticos.

Los espacios de Montjuïc y de la Ciutadella, heredados de las grandes infraestructuras militares que controlaron y reprimieron Barcelona, han sido escenarios privilegiados del enmarañado proceso de construcción y reconstrucción de la memoria colectiva en Cataluña al convertirse en las grandes reservas destinadas

Often, the obsession with preservation overlooks the fact that all that we call heritage is not a static, petrified thing that needs to be preserved from any alteration, but the changing and dynamic result of an intricate and complex process of negotiation and dispute between all those social agents that aspire to capitalise its values and meaning. A process that has been closely related with the constructions and reconstructions of history associated with defining modern nationalisms; or, in other words, with what Hobsbawm has called, perhaps rather too graphically, the "invention of tradition". A process that, in the case of Catalonia, inevitably acquires problematic aspects.

The spaces of Montjuïc and Ciutadella, inherited from the great military infrastructures that controlled and repressed Barcelona, have been privileged settings of the complicated process of construction and reconstruction of the collective memory in Catalonia, having become the great reserves assigned to fill the deficits of a monumentality spurned by Cerdà. Monu-

Monumentalitat en dos vessants: de memòria col·lectiva i de retòrica visual. El triomf liberal de 1868 va significar un impuls decisiu a aquesta faceta tan pròpia de la modernització de les capitals europees vuitcentistes. S'intensificava així el debat sobre quina era la història i la memòria que calia conservar i monumentalitzar, amb les inevitables tensions i reorientacions en funció del signe polític dominant en cada moment, tal com evidencien les resignificacions paradoxals de la Ciutadella i de Montjuïc. Quan, el 1884, l'Ajuntament va decidir conservar i habilitar l'Arsenal, el Palau del Governador i la Capella de la Ciutadella, es va plantejar reconvertir-los en museu, palau d'exposició i panteó dels màrtirs de la llibertat i dels catalans il·lustres, respectivament. Es van completar amb el conjunt d'escultures de catalans il·lustres al Saló de Sant Joan. Després de la Guerra Civil, la capella va tornar a ser militar durant dècades. A Montjuïc, la construcció de la tomba de Companys i l'habilitació del Fossar de la Pedrera com a Memorial de les víctimes del franquisme, o el tancament, el 2009, del Museu Militar per convertir el Castell en un incert Centre Internacional per la Pau, també són bons exemples de pèrdues i recuperacions, així com del difícil encaix de les herències militars en la memòria col·lectiva.

Bona part de les tensions i de les negociacions que han definit la complexitat i les contradiccions de Montjuïc queden paleses en la llarga i laboriosa definició dels espais de l'Exposició de 1929. La complexa gestació de les diverses exposicions, filles de les aspiracions locals i de la necessària col·laboració de l'Estat, resultat de compromisos i de conflictes, activaran aquests processos i mostraran fins a quin punt la retòrica s'imposa als significats. Sempre s'ha deplorat la paradoxa que una exposició projectada com a bandera de les forces catalanistes acabés fortament adjectivada d'espanyolisme durant la dictadura de Primo de Rivera. En són exemples el Palau Nacional, d'un estil declarat com "renacimiento español", que incorporava torres que volien evocar les de Santiago de Compostel·la i que allotjava una exposició d'art espanyol, amb més de cinc mil obres procedents de tot el territori de l'Estat, i la celebrada iniciativa del Poble Espanyol, o la demolició de les quatre columnes que han estat recentment reconstruïdes. En qualsevol cas, el projecte urbanístic de Puig i Cadafalch i la retòrica monumental pròpia de les exposicions van ser el que en va determinar l'ordenació, en bona mesura el llenguatge i, en definitiva, les imatges més memorables. En aquest espai per a les multituds i per a l'atracció de forasters, en el qual el *medium* és l'autèntic missatge, les adjectivacions obsessives resulten un punt epidèrmiques, d'utilitat immediatament política, i revelen la temporalitat pròpia de les exposicions. El cas de Montjuïc matisa les visions conspiratives de la història, que tendeixen a ignorar les inevitables indeterminacions i complexitats d'aquests processos patrimonials, i porta a dubtar del marge real d'eficàcia d'aquestes reconstruccions de la memòria.

Com que recordar imposa oblidar, d'aquestes reelaboracions de la memòria el més important no és tant el que diuen com el que callen. A Montjuïc han desaparegut o s'han emmascarat la topografia original i altres rastres

a llenar los déficits de monumentalidad que Cerdà había desestimado. Monumentalidad en sus dos vertientes: de memoria colectiva y de retórica visual. El triunfo liberal de 1868 significó un impulso decisivo a esta faceta tan propia de la modernización de las capitales europeas decimonónicas. Se intensificaba así el debate sobre cuál era la historia y la memoria que había que conservar y monumentalizar, con las inevitables tensiones y reorientaciones en función del signo político dominante en cada momento, tal como evidencian las resignificaciones paradójicas de la Ciutadella y de Montjuïc. Cuando, en 1884, el Ayuntamiento decidió conservar y habilitar el Arsenal, el Palacio del Gobernador y la Capilla de la Ciutadella, se planteó reconvertirlos en museo, palacio de exposición y panteón de los mártires de la libertad y de los catalanes ilustres, respectivamente. Se completaron con el conjunto de esculturas de catalanes ilustres en el Salón de Sant Joan. Después de la Guerra Civil, la capilla volvió a ser militar durante décadas. En Montjuïc, la construcción de la tumba de Companys y la habilitación del Fossar de la Pedrera como Memorial de las víctimas del franquismo, o el cierre, en el año 2009, del Museo Militar para convertir el Castillo en un incierto Centro Internacional por la Paz, también son buenos ejemplos de pérdidas y recuperaciones, así como del difícil encaje de las herencias militares en la memoria colectiva.

Buena parte de las tensiones y negociaciones que han definido la complejidad y las contradicciones de Montjuïc quedan patentes en la larga y laboriosa definición de los espacios de la Exposición de 1929. La compleja gestación de las diferentes exposiciones, hijas de las aspiraciones locales y de la necesaria colaboración del Estado, resultado de compromisos y de conflictos, activarán estos procesos y mostrarán hasta qué punto la retórica se impone a los significados. Siempre se ha deplorado la paradoja de que una exposición proyectada como bandera de las fuerzas catalanistas acabase fuertemente adjetivada de españolismo durante la dictadura de Primo de Rivera. Son ejemplos de ello el Palau Nacional, de un estilo declarado como "renacimiento español", que incorporaba torres que querían evocar las de Santiago de Compostela y que alojaba una exposición de arte español, con más de cinco mil obras procedentes de todo el territorio del Estado, y la celebrada iniciativa del Poble Espanyol, o la demolición de las cuatro columnas que han sido recientemente reconstruidas. En cualquier caso, fueron el proyecto urbanístico de Puig i Cadafalch y la retórica monumental propia de las exposiciones los que determinaron su ordenación, en buena medida el lenguaje y, en definitiva, sus imágenes más memorables. En este espacio para multitudes y atracción de forasteros, en el que el *medium* es el auténtico mensaje, las adjetivaciones obsesivas resultan un punto epidérmicas, de utilidad inmediatamente política, y revelan la temporalidad propia de las exposiciones. El caso de Montjuïc matiza las visiones conspirativas de la historia, que tienden a ignorar las inevitables indeterminaciones y complejidades de estos procesos patrimoniales, y lleva a dudar del margen real de eficacia de estas reconstrucciones de la memoria.

mentality in two dimensions: collective memory and visual rhetoric. The liberal victory of 1868 meant a decisive boost for this aspect so typical of the modernisation of European capitals in the 19th century. Debate regarding which history and which memory had to be preserved and monumentalised thus intensified, with inevitable tensions and reorientations arising depending on which political party was in government at the time, as evidenced by the paradoxical redefinitions of Ciutadella and Montjuïc. When, in 1884, the City Council decided to preserve and refurbish the Arsenal, the Governor's Palace and the Chapel of the Ciutadella, it proposed to convert them into a museum, exhibition hall and pantheon of the martyrs of freedom and of illustrious Catalans, respectively. These were completed with a set of sculptures of illustrious Catalans along Saló de Sant Joan. Following the Civil War, the chapel was again given a military use which lasted decades. At Montjuïc, construction of the tomb of Lluís Companys and conditioning of the Fossar de la Pedrera as a Memorial to victims of the Franco regime, and the closure, in 2009, of the Military Museum in order to convert the Castle into an uncertain International Centre for Peace, are also good examples of losses and recoveries, as well as of the difficulty of fitting military legacies into the collective memory.

Many of the tensions and negotiations that have defined the complexity and contradictions of Montjuïc are made clear by the long and laborious definition of the spaces of the 1929 Expo. The complex gestation process of the different exhibitions, the fruit of local aspirations plus the necessary collaboration of the State, the result of commitments and conflicts, would activate these processes and show to what point rhetoric prevails over meaning. There has always been condemnation of the paradox that an exhibition planned as a flagship of Catalan strong points ended up strongly tinged by Spanishness during Primo de Rivera's dictatorship. Examples of this include the Palau Nacional, in a style declared as "Spanish Renaissance", and incorporating towers that aimed to evoke those of Santiago de Compostela: it housed an exhibition of Spanish art, with over five thousand works originating from all over Spain. Another example was the celebrated initiative of the Poble Espanyol, and the demolition of the four columns that have recently been rebuilt. In any case, it was the urban development project by Puig i Cadafalch and the monumental rhetoric typical of exhibitions that determined the layout, to a large extent the language, and, in short, the most memorable images. In this space designed for drawing crowds and attracting outsiders, in which the *medium* is the true message, obsessive description ends up being rather superficial, for immediate political use, and reveals the temporality inherent to exhibitions. The case of Montjuïc tempers conspiratorial views of history, which tend to ignore the inevitable uncertainties and complexities of these heritage processes, and leads to doubt over the real degree of efficacy of these reconstructions of memory.

Since remembering necessarily involves forgetting, the most important thing about these re-elaborations of the memory is not so much what they say, as what they silence. At Montjuïc

del passat: elements militars, itineraris i llocs de sociabilitat i d'esbarjo popular molt estimats, com també el que va ser el més important barri de barraques de Barcelona... La col·locació del cementiri a la seva cara oculta és ja significativa. Seria, doncs, abusiu posar Montjuïc com a exemple de preservació. És sobretot un exemple eminent del que es mostra i del que s'oculta, del que es veu i del que s'ignora. Esdevé bàsicament un escenari i, per tant, és procliu a les identitats impostades i a l'espectacle. No és estrany, doncs, que l'experiència, i per tant la memòria, més àmpliament compartida siguin les festes al Poble Espanyol, les fonts lluminoses, el piromusical i les fires. Tampoc ho és que en les seves construccions, destruccions i reconstruccions Montjuïc es desmarqui clarament dels criteris d'autenticitat i esdevingui sense complexos l'àmbit dels simulacres. En qualsevol cas, la temptació d'equiparar el conjunt de Montjuïc a un parc temàtic seria greument reductiva ja que la seva densitat històrica, el caràcter problemàtic i, en conseqüència, el gruix cultural de l'indret, resulten completament aliens als parcs temàtics. Per aquesta mateixa raó, i més enllà de les lectures polítiques, el Poble Espanyol o la reconstrucció del Pavelló Alemany de Mies se'n poden considerar, probablement, els episodis més destacats i més genuïns. El Poble Espanyol, clara superació dels museus de les reproduccions de tradició positivista, sintonitza hàbilment amb les preocupacions de la nova disciplina urbanística i d'intervenció als centres històrics, atenta als valors ambientals propis d'aquells anys. Per la seva banda, el Pavelló Alemany, que proposava una reconstrucció reinterpretativa, ha esdevingut el paradigma més destacat d'una llarga sèrie de reproduccions postmodernes i de les seves problemàtiques crítiques.

El conjunt de Montjuïc evidencia, en definitiva, que l'autenticitat patrimonial no rau tant en l'autenticitat material de l'objecte concret com en el seu complex procés de definició. Ens mostra, com afirma George Steiner, que el futur d'Europa, asfixiat pel pes de la memòria i de la història preservada, passa per la necessària conversió dels "lieux de mémoire" en "lieux de la possibilité".

Puesto que recordar impone olvidar, lo más importante de estas reelaboraciones de la memoria no es tanto lo que dicen como lo que callan. En Montjuïc han desaparecido o se han enmascarado la topografía original y otros rastros del pasado: elementos militares, itinerarios y lugares de sociabilidad y de esparcimiento popular muy estimados, así como el que fue el más importante barrio de chabolas de Barcelona... La colocación del cementerio en su cara oculta es ya significativa. Sería, por consiguiente, abusivo poner Montjuïc como ejemplo de preservación. Es sobre todo un ejemplo eminente de lo que se muestra y de lo que se oculta, de lo que se ve y de lo que se ignora. Resulta básicamente un escenario y, por ello, proclive a las identidades impostadas y al espectáculo. Así, no es extraño que la experiencia, y por lo tanto la memoria, más ampliamente compartida sean las fiestas en el Poble Espanyol, las fuentes luminosas, el piromusical y las ferias. Tampoco lo es que en sus construcciones, destrucciones y reconstrucciones Montjuïc se desmarque claramente de los criterios de autenticidad y pase a ser sin complejos el ámbito de los simulacros. En cualquier caso, la tentación de equiparar el conjunto de Montjuïc a un parque temático sería gravemente reductiva puesto que su densidad histórica, carácter problemático y, en consecuencia, grosor cultural, resultan completamente ajenos a los parques temáticos. Por esta misma razón, y más allá de las lecturas políticas, el Poble Espanyol o la reconstrucción del Pabellón Alemán de Mies pueden considerarse, probablemente, sus episodios más destacados y más genuinos. El Poble Espanyol, clara superación de los museos de las reproducciones de tradición positivista, sintoniza hábilmente con las preocupaciones de la nueva disciplina urbanística y de intervención en los centros históricos, atenta a los valores ambientales propios de aquellos años. Por su parte, el Pabellón Alemán, que proponía una reconstrucción reinterpretativa, se ha convertido en el paradigma más destacado de una larga serie de reproducciones posmodernas y de sus problemáticas críticas.

El conjunto de Montjuïc evidencia, en definitiva, que la autenticidad patrimonial no radica tanto en la autenticidad material del objeto concreto como en su complejo proceso de definición. Nos muestra, como afirma George Steiner, que el futuro de Europa, asfixiado por el peso de la memoria y de la historia preservada, pasa por la necesaria conversión de los "lieux de mémoire" en "lieux de la possibilité".

the original topography has disappeared or been masked along with other traces of the past: military elements, itineraries and highly-valued places for social interaction and popular entertainment, as well as what was the most important shanty town in Barcelona... The siting of the cemetery on its hidden face is significant in itself. It would, therefore, be abusive to hold up Montjuïc as an example of preservation. It is above all an eminent example of what is shown and what is hidden, of what is seen and what remains out of view. It basically becomes a stage set, and therefore, is prone to fake identities and to showiness. It is no surprise, therefore, that the experiences, and therefore the memory most widely shared are of parties at the Poble Espanyol, the illuminated fountains, the firework displays set to music and the fairs. Nor the fact that in its constructions, deconstructions and reconstructions, Montjuïc clearly distances itself from any criteria of authenticity and unashamedly becomes the sphere of simulacra. In any case, the temptation to compare the Montjuïc ensemble to a theme park would be severely reductionistic, because its dense history, its problematic nature and, consequently, its cultural weight, are completely outside the realm of theme parks. For this same reason, and beyond political readings, the Poble Espanyol and the reconstruction of the German Pavilion by Mies can probably be considered its most prominent and genuine developments. The Poble Espanyol, a clear improvement on museums of reproductions in the positivist tradition, was skilfully in harmony with the new urban planning discipline and intervention in historical centres, attentive to the environmental values typical of those years. For its part, the German Pavilion, which proposed a re-interpretative reconstruction, has become the most prominent paradigm of a long series of post-modern reproductions and of their critical problem issues.

The Montjuïc ensemble is evidence, in short, that heritage authenticity does not lie as much in the material authenticity of the specific object as in its complex process of definition. It shows us, as George Steiner affirms, that the future of Europe, asphyxiated by the dead weight of its memory and its preserved history, will involve the necessary conversion of its "lieux de mémoire" into "lieux de la possibilité".